

נוטר בכרמים

יש הורים לדגל

אנשים ששינו היסטוריה –

מסיפורי העלייה הראשונה

דודו דיין

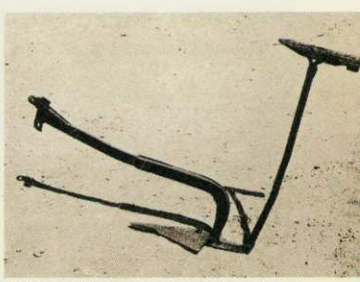
הראשונים

מייסדי פתח תקווה ב־1878 היו נחשונים. לעזוב את ירושלים ולהתיישב באדמות אום־מלבס שלגדת הירקון, כשהיישובים היהודיים הקרובים הם בית הספר החקלאי מקווה ישראל (1870) והקהילה היהודית ביפו הוא צעד נועז. אלא שהמייסדים באו מן הארץ (אף כי חלקם עלו אליה שנה–שנתיים קודם) והכירו את התנאים. ראשוני ראשון לציון, לעומתם, באו אל הלא־נודע. כאשר זלמן דוד לבונטין סייר בארץ כדי לרכוש אדמה למושבה ראשון, הוא ראה את הפתח־תקוואים מתגוררים ביהוד, לאחר שנטשו את מושבתם בגלל הקדחת והשכנים. קשייהם של הפתח־תקוואים לא ריפו את ידיו. הוא ו־16 המתיישבים הראשונים האמינו במחר, אף שמראשון דרומה עד לנילוס לא היה כל יישוב יהודי; מראשון צפונה רק נוטשי פתח תקווה ביהוד; מראשון מזרחה, לירושלים – רק משפחה אחת שגרה בחאן שער הגיא; מערבה מקווה ישראל ויפו. הקמת ראשון (וכך גם הקמת זכרון יעקב) הניחה את הייסוד למושבות שהוקמו בקרבתה, וכך נוצרו גושי התיישבות ביהודה, בשומרון ואחר כך גם בגליל. על ראשוני ראשון אפשר לומר, שמעולם לא היו הרבים חייבים כה הרבה למעטים שהקימו את ראשון.

האיכר שמואל ברוזה ממוצא משתמש בשל תנאי ההר במחרשת עץ ערבית (1892)

ראשון ידועה בראשוניותה בתחומים רבים. בה הוקם בית הספר הראשון בעולם שלימדו בו עברית בעברית. בה נכתבו ספרי לימוד עבריים והומצאו מילים חדשות. בה נפתח גן הילדים העברי הראשון בעולם. בה נחנך בית העם הראשון בארץ – ואלה דברים ידועים. פחות ידועה היא דמותו של יצחק לייב טופורובסקי בן ה־16, שעלה לארץ עם אביו וחמשת אחיו ונמנה עם המייסדים. הנער היה נפח־מסגר בעל ידי זהב, עיניים מבינות וראש חושב. הוא ראה את המחרשות הקלות של הערבים – מחרשות מסמר, שרותמים עליהן בהמת עבודה או צמד בהמות. יתרונן בקלותן – הן נישאות על כתף. חסרונן בשבירותם של חלקי העץ. יצחק לייב ראה את המחרשות האירופיות הכבדות והמסורבלות שהביאו מומחי הברון. אלה הותאמו לחריש אדמות כבדות, ספוגות מים וקפואות. לארץ כשלנו, לאדמתה הקלה והיבשה הן לא התאימו. יצחק לייב הבחין בהבדלים, איתר את הבעיה וייצר במסגרייתו מחרשת ברזל דמוית המחרשה הערבית: קלה מהמחרשות הכבדות, בלתי שבירה ומתאימה לאקלים ולאדמה. היתרונות ללא החסרונות. פרופ' שמואל אביצור, חוקר התרבות החומרית, אמר עליו: "הנער הזה תרם תרומה מכרעת ויסודית להתפתחותה של החקלאות בארץ יותר מכל אחד מקרב המתיישבים, בעלי הנחלאות או האגרונומים המלומדים" ("ממציאים ומאמצים", הוצאת יד בן־צבי ומוזיאון הארץ, עמ' 16).

מחרשת ברזל דמוית המחרשה הערבית

רחובות

פתח תקווה

פפו: גאון שנשכח

את כישרונו ואת כישוריו הטכניים של יעקב פפו, הנער הירושלמי תלמיד מקווה ישראל, גילו נציגי הברון רוטשילד. הוא הוזמן לצרפת ללמוד, שב לארץ וניהל חפירת בארות במקומות שונים. כשהוחלט לבסס את פרנסתה של ראשון על כרמים ויין, הוטלה המשימה על כתפיו הצעירות של יעקב פפו בן ה־26. פפו עמד בראש צוות ההקמה הטכני של היקב השני בגודלו בעולם(!). "הראש הפתוח" שלו התגבר על קשיי העברת הציוד הכבד מנמל יפו דאז אל המושבה. בנמל, כידוע, לא היה מזח פריקה ולא מנופי הרמה. את הציוד הכבד, כולל מנוע קיטור בהספק 220 כוחות סוס, צריך היה לפרוק מהאנייה לסירות המתנדנדות על הגלים, להעלות לרציף להעמיס על עגלת ברזל הרתומה לעשרה סוסים, עגלה שיצרו במיוחד לשם כך, ולהביא את המטען בדרך החולית לראשון. יקב ראשון הוקם ביעילות, במהירות וללא נפגעים – תופעה נדירה גם בימינו.

הוא היה הראשון בארץ שניצל את כוח הקיטור לניסור, לקידוח ולחריטה. הוא הפעיל את הדינמו הראשון בארץ לייצור חשמל, והיקב – שהוחל בהקמתו ב־1890 – הפך למפעל הראשון בארץ שהואר באור חשמל. ביקב הותקן הטלפון הראשון בארץ, שחיבר בין מחלקות היקב ואת היקב אל בית הפקידות. ביקב נחפרה באר, הראשונה בארץ שמימיה הועלו בכוח הקיטור. הוא הקים ביקב חבתניה (מחלקה לייצור חביות עץ), נפחייה וטחנת קמח המופעלת בקיטור.

כאשר הועבר היקב לבעלות אגודת הכורמים, פרש ממנו פפו והקים מסגרייה פרטית. הוא נפצע, הזניח את פצעו, ונפטר מנמק ב־1916 והוא בן 52 בלבד.

למעלה: פועלי הסדנה לעבודות מתכת ביקב ראשון לציון
למטה: היקב בראשון לציון

יש הורים לדגל

הכירו בבקשה את הוריו של הדגל שלנו: ישראל בלקינד ופאני אברמוביץ, מראשוני ראשון. בלקינד הוא ה"אבא" של תנועת ביל"ו, שהוקמה בביתו שבחרקוב. פאני הייתה בתו של זאב אברמוביץ – תעשיין, סוחר ועשיר גדול שעזב הכול ובא עם אשתו וחמשת ילדיו לעבוד את האדמה. פאני נישאה למנשה מאירוביץ (המכונה אחרון הביל"ויים). משנפטרה בדמי ימיה נשא מאירוביץ את אחותה, מרים.

בזיכרונותיו סיפר בלקינד על חגיגת מלאות שלוש שנים למושבה, בתרמ"ה (1885). המתיישבים תכננו תהלוכה שבראשה ירכב על חמור פקיד הברון יהושע אוסוביצקי. לעיצוב הכללי חסר להם דגל. הוא כתב: "אני ופאני אברמוביץ היינו טרודים בעשיית הדגל וזו הייתה דמותו: יריעת אריג לבנה, שתיים־שתיים רצועות תכלת משני קצוותיה, דוגמת הטלית שלנו, מגן־דוד של תכלת באמצע. מקוצר זמן לא יכולנו להוסיף שום מילה באמצע".

צילם: דודו דיין

תווים על המרפסת

ברחוב אחד העם 14 בראשון עמד פעם ביתו של שמואל כהן. טרם עלותו לארץ, בהיותו במולדתו רומניה, קיבל מאחיו יצחק, ממתיישבי יסוד המעלה, את ספר השירים "ברקאי" מאת נפתלי הרץ אימבר. השיר "תקוותנו" מצא חן בעיניו והוא גילה שמנגינת שיר עם רומני הולמת את המילים. כאשר עלה לארץ ב־1888 והתיישב בראשון, הופתע להיווכח שאיש אינו שר את "תקוותנו" והוא החליט ללמד את המנגינה. הפועלים קלטו היטב את המנגינה ושרו את השיר בלכתם לעבודה ובשובם. כן, זוהי מנגינת ההמנון שכולנו שרים.

כאשר גבר כוח הנדל"ן הותנה רישיון הבנייה של בית הקומות ברחוב אחד העם 14 בהנצחת תרומתו של שמואל כהן. לאורך חזית הבית נקבע קיר מוזאיקה בצבעי הדגל, כך גם בבסיס המרפסות. ההפתעה האמיתית תתגלה לעין המסתכל אל מעקי המרפסות: חמישה פסי תווים מתוחים לרוחבן, מפתח־סול בקצה השמאלי, ועל הפסים תלויים תווי ההמנון.

כתובת מהעבר

כאשר חיפשו נציגי העולים ממזריץ' נחלה למושבתם, הגיעו לבסוף אל גדת אגם החולה. מרחוק היה המראה מקסים: אגם שהשמים משתקפים בו, עטור הרים, מוקף בירוק עז. אמרו להם שהמקום מקולל, שהקדחת אוכלת בו בכל פה. אבל לר' פישל סלומון מבריסק העובדות לא הפריעו. "ירדתי מעל הפרד, רגלי עמדו על הקרקע המוצק של פינת פלאים זו. מיד שמעתי מין בת קול מלמעלה: המקום הזה מיועד לכם. מיד השתטחתי על פני האדמה, נצמדתי אליה ונישקתיה בדחילו ורחימו".

סמוך לשפת המים פגשו בחכם שלמה מזרחי, שעיבד עם אחיו שאול את אדמות משפחת עבו מצפת. בעודו מסקל אבנים, הציג לאורחיו אבן בזלת מסותתת; הם גילו על צלע האבן כתובת באותיות מרובעות. ניקו את העפר ולעיניהם כתובת מן העבר: "אידכר לטב מאן דאיתיב באתרא הדין" (ייזכר לטוב מי שיתיישב במקום זה). הכתובת מן העבר הייתה לאות מן השמים. על אף האזהרות על המחלות הנפוצות בעמק המקולל, הלך הנפש הוא שהכריע בעד הרכישה. בחודש אב תרמ"ג (1883) הוקמה המושבה יסוד המעלה. אנשיה נפלו בקדחת אך לא נפלו ברוחם. הדרך אל השפע והשלווה של ימינו כתובה על מצבות האבן של הראשונים. האבן, שבמקורות שונים מובאים ניסוחים שונים של כתובתה, נעלמה ואיננה. במושבה מצויים שרידי בית כנסת קדום מהמאה החמישית לערך, שהאבן, כנראה, התגלגלה ממנו.

אנדרטה לעץ

בבית הקברות הישן של ראשון, על גבעה גבוהה, ניצבת אנדרטה המנציחה... עץ. למרגלות האנדרטה מצוירות טבעות הגזע, ועל האבן נכתב שעמד כאן פעם עץ שקמה; שלמקום זה הגיעו המתיישבים בלילם הראשון; שכאן גם ייסדו ב־1889 את הקרן הקיימת, לא זו החוגגת 100, אלא את זו שהקימו אחדים ממייסדי המושבה 13 שנים לפני הקק"ל בת ימינו.

ספרי הזיכרונות מספרים על התוועדויות חשאיות, הרחק מעינו הבולשת והצרה של פקיד הברון; על הסתודדויות של זוגות צעירים בלילות היפים של כנען. בצל השקמה הענפה שצמחה בראש גבעה ושהפכה לנקודת ציון לעוברי אורח נכרו גם הקברים הראשונים. אלה זכו ל"טיפול שורש". שורשי השקמה הרימו את הקברים, הפילו מצבות וביזו את המתים. כך עלה הגרזן על השקמה העתיקה. הַכְּריתה לא נתנה מנוח לנשארים, ועל פי הצעתו של יצחק זיו־אב, מראשי הקק"ל, הקימה העירייה ב־1982 את האנדרטה.

צילם: דודו דיין

בית הספר, גן הילדים ובית הכנסת ברחובות

גדרה

נכרסם אבנים

קבוצת המתיישבים שייסדה את זכרון יעקב

המושבה השנייה שהקימו עולי העלייה הראשונה הייתה זכרון יעקב, בחנוכה תרמ"ב (1882). העולים, כקודמיהם וכמו הרוב המכריע של הבאים אחריהם, לא היו חקלאים. נציגי העולים שעלו לסיור באדמות הכפר זמארין מכין התאהבו בכרמל הטרשי. האדמה נקנתה, העולים הגיעו לאחר תלאות לחיפה, קנו עגלות, כלי עבודה וזרעים ויצאו לדרך. עם חשכה הגיעו למרגלות ההר. באין שביל או דרך "עלינו ועל גבינו כל הציוד שפרקנו מהעגלות", תיארה בסה ליבמן, ולמחרת: "האדמה טרשים, אין צל מהשמש ולא מחסה ממטר. שממה מכל עבר ולמה כה יהמה הלב ויתפעם?". זה כוחה של אהבה.

הם חלו בקדחת, מחלות עיניים ומעיים, וכרו קברים ראשונים. הייאוש כיסה על הכול. כעבור שנה, על סף נטישה, השתכנו הנשים והילדים באופן זמני במושבה הגרמנית בחיפה. אחדים מהגברים נשארו לשמור על האין־רכוש ועל הנחלה. יום אחד הופתעו למראה שני פרשים עולים מהמישור. לבושי הדר. כשנפגשו הדלים עם השועים, הציג עצמו אחד מהם: פליקס עמנואל ונציאני, נציג הברון הירש וגם איש כל ישראל חברים (כי"ח). הראו לו מה שאין והוא אמר: נודע לי על מצבכם הקשה ואכן, אין לכם כאן כל עתיד. בידי ייפוי כוח להעניק לכם הוצאות הדרך חזרה לרומניה.

קם מאיר הרשקו, אחד המייסדים, הודה לאורח ההדור על כוונותיו הכנות והטובות ואמר לו: "אפילו נמות כאן ממחלות, גם אם נכרסם אבנים לא נזוז מפה" (מקורות שונים מייחסים משפט זה לאנשים שונים). הם לא זזו. נחישותם הביאה, בסופו של דבר, לחסותו של הברון, שהוציאה אותם מהמצוקה והפכה את זמארין לזכרון יעקב, על שם אביו של הברון.

גלויות ובהן מראות מהמושבות בהוצאת "לבנון". מתוך אוסף כהנא, יד יצחק בן־צבי

הרופא המדומה

דרך ארוכה עבר דיזנגוף עד שהשתבץ במושג הבלייני "להזדנגף". בין האדמות שקנו ראשוני זמארין היו גם אדמות לצד הכפר הערבי טנטורה. לאחר הקמת היקבים בראשון ובזכרון החליט הברון על הקמת מזגגה, מפעל לייצור בקבוקי זכוכית ליצוא היינות. המזגגה הוקמה בטנטורה, סמוך לשרידי העיר הקדומה דור, שם נמצא החול המתאים לייצור זכוכית ושם היה נמל קדום שניתן להחיותו עם התחייה הציונית. הברון, יסודי ושקדן, שמע טובות על מאיר דיזנגוף, שהיה מהנדס־כימאי, מימן את לימודיו בייצור זכוכית, וב־1892 הטיל עליו להקים את המזגגה.

הכוונות הטובות לא מבטיחות הצלחה. חול הזכוכית לא התאים, הבקבוקים היו כהים מדיי והקדחת הכתה ללא רחמים. חדרו של דיזנגוף העמוס במבחנות זכוכית ובאבקות שונות הטעה רבים לחשוב שהוא רופא. בין הפונים לעזרתו היה גם השיח' של טנטורה, שבתו חלתה בקדחת. טענותיו של דיזנגוף שאין הוא רופא לא הועילו לו. גם העובדה שלא הצליח להציל את בתו שלו לא שכנעה את השיח'. דיזנגוף נתן את מעט הכינין שברשותו, הנערה החלימה, ויש מספרים שהשיח' הביע את שמחתו ואת תודתו בכך שהציע לדיזנגוף את בתו לאישה. אז מה אם אתה נשוי, אמר השיח', מותר לקחת אישה שנייה, לא?

סערה

ראשון לציון